նախաւոր գաւառապետ պ. Վ. Շահթախնեանցի անխոնջ հոգողութեան շնորհով, քաղաքը անդորրութեան մէջ է գտնվում: Մօտ օրերումս, ինչպէս լսում ենք, պ. գաւառապետը կարողացել է մի տան միջից գտնել այն գողացած իրեղէնները, որոնք գրեթէ մի տարի առաջ աւազակները տարել էին Ալմոյեանցի խանութից, սպանելով գիշերապահին:»

—

Դեկտեմբերի 17-ից մեզ գրում են ԱԽԱԼՔԱԼԱՔԻՑ հետևեալը: «Այստեղի օրվայ նորութիւնը մի սարսափելի եղեռնական գործ է: Մի գեղահաս 16 տարեկան օրիորդ, որին փոքրութեան ժամանակից վերցրել էին իրանց մօտ պահելու նրա մօտիկ ազգականները, տեղիս հարուստ Մարգարեանները, սպանվեցաւ դեկտեմբերի 15-ին:» Այդ սպանութեան մասին ստացանք մի մանրամասն նամակ, որ և կը տպենք:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՌՈՒՄԻՆԻԱ

—

Ռումինական ազգային ժողովի բացման ժամանակ կարդացված գահական ճառի մի քանի մասերը աւստրիական կառավարութիւնը իր համար վիրաւորական համարեց և այդ բանը յայտնեց իր կիսապաշտօնական լրագիրների մէջ: Ռումինական մինիստր Բրատիանօ մի ճառ արտասանեց ազգային ժողովի մէջ, որի հետևեալ մասը այդ հարցին է վերաբերում և որով մինիստրը ներողութիւն է խնդրում: „Ես շատ լաւ ուսումնասիրել եմ թէ իմ հայրենիքի և թէ նրա դրացի երկիրների պատմութիւնը և այդ հանգամանքը ինձ թոյլ չի տայ գոնէ մի փոքր վիրաւորանք հասցնել Հաբսբուրգների տանը, ասաց Բրատիանօ: Ես գիտեմ, որ այդպիսի գործը կը նշանակէր ընդդիմադրել գործերի պատմական ընթացքին: Թիւրքաց տիրապետութեան ծանր ժամանակներում, երբ կիսալուսինը սպառնում էր ամբողջ Եւրոպային, Հաբսբուրգների տունը քրիստոնէութեան նեցուկ և քաղաքակրթութեան պահապանն էր: Այդ հզօր տան պաշտպանութեանը ապաւինող բոլոր քրիստոնեաները գտան ապաստան, ուստի ոչ թէ միայն կարող էին ազատութեամբ դաւանել իրանց կրօնը, այլ և զարգանալ իրանց ազգութեան սահմանների մէջ: Մեր ազգային վերածնութը սաացվեցաւ Կարպաթեան սարերի այն կողմից, այն ռումիններից, որոնց Մարիա-Տերեզա կայսրուհին ուղարկում էր Հռոմ ճշմարիտ ռումինացի լինելը սովորելու համար: Կարելի՞ է արդեօք այդ բանից յետոյ ենթադրել, որ գոնէ մի րոպէ իմ մէջ կարող էր միտք ծագել աւստրիական կայսրին վիրաւորելու համար: Հաւատացէք, որ նա ինքը այդ բանին չէ հաւատում: Ոչ, մենք անչափ յարգում ենք աւստրիական կայսրին և անընդունակ ենք նրան վիրաւորելու համար: Բայց եթէ մինչև անգամ ենթադրենք, որ մենք կարող էինք այնքան անզգոյշ լինել, այնքան անծանօթ պատմութեան և ինքնապաշտպանութեան զգացմունքի հետ, որ կարողանայինք վիրաւորել դրացի մեծ պետութեանը, միթէ կարծում էք, որ դէպի Ֆրանց-Յոսէփ կայսր ճշմարիտ և անկեղծ բարեկամութիւն ունեցող մեր թագաւորը այդ բանը թոյլ կը տար:" Բրատիանօի այդ ճառը չոչնչացրեց այն վատ տպաւորութիւնը, որ գործել էր ռումինական գահական ճառը Վիեննայի մէջ: Կարծում են, որ մինիստրի այդ ներողութիւնը աւելի մեծ թշնամութիւն ծագեցրեց: Ամենից շատ զայրացրեց Աւստրիային այն հանգամանքը, որ Բրատիանօ համարձակվեցաւ գործի մէջ խառնել աւստրիական կայսրին: Ռումինական մինիստրի հաւատաքները, որ նա մտադիր չէ եղել վիրաւորել կայսրին, անքաղաքավարի են համարում, որովհետև ոչ ոք չէր էլ կարող մտածել, որ նա համարձակվէր վիրաւորել կայսրին:

Մի քանի շաբաթ սրանից առաջ աւստրիահպատակ 500 ռումինացիք անցան ռումինական սահմանը Դօբրուջայի մէջ բնակվելու և ռումինական հպատակութիւն ընդունելու համար, բայց ռումինական կառավարութիւնը, չը կամենալով վատացնել իր յարաբերութիւնները աւստրիական կառավարութեան հետ, պատուիրեց յետ դարձնել գաղթականներին: Այդ կարգադրութիւնը արդէն կատարված է:

—

ԱՆԳԼԻԱ

—

Անգլիական առաջին մինիստրի որդի Հերբերտ Գլադստօն ճանապարհորդեց Իրլանդիայի մէջ և վերադառնալով Մանչեստեր, մի ճառ արտասանեց, որով նա մերժեց այն տպաւորութիւնները, որ նա ստացել էր այդ ճանապարհորդութեան ժամանակ: Նա բոլորովին աւելորդ է համարում խիստ միջոցների գործադրութիւնը Իրլանդիայի մէջ, օրինակ պաշարողական դրութեան յայտնելը և երդվեալ դատաւորների ոչնչացնելը:

Լոնդոնի լորդ-մերը նորերումս մի ստորագրութիւն էր բացել իրլանդացի աղքատ հողագործների գաղթականութեանը օգնելու համար: Մի քանի լրագիրներ բողոքում են այդ կարգադրութեան դէմ: „Այդ միջոցը, ասված է այդպիսի լրագիրներից մէկի մէջ, միայն կընդարձակէ չարը: Եթէ Անգլիան գործ կը դնէ իր հարստութիւնը իրլանդացի աղքատ երկրագործների գաղթականութեանը օգնելու համար, նա կը վնասէ կալուածական օրէնքին, որի վաւերացման համար անչափ աշխատեցին:"

Անգլիական համայնքների ժողովի սպիկեր, Հենրի Բրանդ, Լիւյիսի մէջ մի նշանաւոր ճառ արտասանեց: Նա յայտնեց, թէ եկող տարի անգլիական կառավարութիւնը պարլամենտին մի օրինագիծ կառաջարկի Անգլիայի մէջ կալուածական վերանորոգութիւն մտցնելու մասին: Այդ վերանորոգութիւնը

Նումեանցի հետ, նա մինչև անգամ քիչ է մնում անիծում է նրան: Ջանումեանց, նրա կարծիքով, թէև լաւ տղայ է, բայց անյայտ մարդ է, օտարական է, Թիֆլիսեցի չէ, իսկ Աթոյեանց դիրք և քաղաքում կապեր ունեցող մարդ է, մի և նոյն ժամանակ հարուստ է: Բայց երբ պատահմամբ ներկայ է գտնվում Աթոյեանցի անաղնիւ վարմունքին օրիորդ Բէրոյեանցի հետ, Գուլեանց փոխում է իր կարծիքը ադվօկատի մասին և անմիջապէս համաձայնութիւն է տալիս իր աղջկան մարդու գնալ Ջանումեանցին: Սօֆիա և Ջանումեանց բաղդաւոր են. այս վերջինը հասաւ իր նպատակին. նա կը պսակվի Սօֆիայի հետ և կը ստանայ 50 հազար րուբլ բաժինք: Օրիորդ Բէրոյեանց կոտրած սրտով շնորհաւորում է նրանց: Նա տխուր է, նա յուսահատված է: Յանկարծ այդ րոպէին Ջանումեանց յայտնում է մի ցաւալի լուր. Հայաստանի մէջ խօլերա է յայտնվել: «Սանփիննոս, դու այժմ խօ չես գնայ Հայաստան, երբ խօլերա է յայտնվել այնտեղ» հարցնում է վախցած Սօֆիան: Ի հարկէ, Վարդուհին սպասում է որ իր իդէալը, Ջանումեանց, կասի որ իսկ այդ ժամանակ ամեն հայի, մանաւանդ բժշկի պարտքն է գնալ Հայաստան, օգնել կարօտեալներին.... «Ոչ, սիրելիս, մենք առաջ կերթանք Եւրոպա, ես պէտք է այնտեղ կատարելագործվեմ բժշկականութեան մէջ, իսկ յետոյ կերթանք Հայաստան» եղաւ ազգասէր բժշկի պատասխանը:

Պիէսան վերջանում է օրիորդ Բէրոյեանցի խօսքերով, որ յայտնում է թէ ընդհակառակն հիմա է հարկաւոր գնալ, երբ եղբայրակիցները կարօտ են մեր օգնութեան: Նա վճռել է գնալ, նա ոչինչ չունի կորցնելու, նա այժմ միայնակ է մնացել, նրա կեանքը, նրա յոյսերը կոտրված են, նրա ներկայութիւնը այստեղ աւելորդ է, նա գնում է...

III

Ես շատ անգամ ասել եմ որ երկու ձև կայ թատրօնական գրուածները կամ ռոմանները գրելու: Առաջին ձևն է ներկայացնել այն ինչ որ կայ, նկարագրել տիպեր, որոնք կան,—երկրորդը՝ նկարագրել այնպիսի տիպեր, որոնք թէև չը կան, բայց ցանկալի է որ լինեն: Բայց չափազանցացնել առաքինութիւնը կը տանի մեզ դէպի ռ ո մ ա ն տ ի զ մ: Ո՞րտեղ, ո՞ր երկրում, ո՞ր հասարակութեան մէջ կարող էք տեսնել մի այդ տեսակ անբիծ, անսխալական, կատարեալ, սուրբ հոգևորական, ինչպէս Վիկտոր Հիւգօի «Թշուառների» մէջ եպիսկոպոսը: Այդ տեսակ մարդիկ չը կան աշխարհիս երեսին և չեն էլ կարող լինել: Եւ ռոմանտիկական շկօլայի յատկանիշն է ոչ թէ միայն չափազանցացնել, իդէալացնել բարին, առաքինութիւնը, բայց նրան աւելի չօշափելի դարձնելու համար, չափազանցացնել, իդէալացնել և չարն էլ, յանցանքն էլ: Ռօմանտիկական շկօլայի չարն ու յանցանքն էլ այն աստիճան չափազանցացրած և հրէշաւոր են որ հոգեբանական խիստ քննութեանը ենթարկելով այդ հրէշներին, մարդս շուարվում է և ինքն իրան հարցնում է՝ որտեղից նրանք կարող էին ծնունդ առնել, ինչ դժոխային շրջան կարող էր ծնեցնել այդ հրէշներին: Ռօմանտիկական դպրոցի դրողներին ամենևին չէ զբաղեցնում իրանց իդէալական լաւ և իդէալական վատ տիպերի հոգեբանական գոյութեան հնարաւորութիւնը.... Նրանց ինչ փոյթ, նրանք ս տ ե ղ ծ ո ւ մ են տիպեր և ոչ թէ շրջանից են վեր առնում նրանց, թող նրանք ոչինչ կապ չունենան այն շրջանի հետ, որից դուրս են եկել: Մարդս ակամայ հարցնում է՝ ինչ մարդկային շրջան կարող էր արդիւնաբերել այդ ոչինչ պակասութիւն չունեցող հրեշտակներին և ոչինչ արժանաւորութիւն չունեցող հրէշներին...

Բայց ըէալական դպրոցին, որ պէտք է միմիայն հաւատարիմ կերպով վեր առնի կենդանի տիպեր ինչպէս նրանք կան, պէտք է ներկայացնի կենդանի մարդկանց իրանց պակասութիւններով և արժանաւորութիւններով, թոյլ է տրված ներկայացնել այնպիսի տիպեր, որոնք թէև չը կան, բայց որոնց գոյութիւնը ցանկալի է մի հասարակութեան մէջ, այն պայմանով միայն որ և այդ քիչ թէ շատ իդէալացրած տիպերը հ ն ա ր ա ւ ո ր լինէին, հ ա ւ ա ն ա կ ա ն ո ւ թ ի ւ ն ունենային:

Քիշմիշեան կարծես ուզեցել է միացնել իր պիէսայի մէջ երկու սիստեմներն էլ: Իր վեց տիպերից չորսի մէջ նա ներկայացրել է այնպիսի անձնաւորութիւններ, որոնք կան մեր հասարակութեան մէջ. սրանք են՝ Գուլեանց, Սօֆիա, Սիմէօն Աթոյեանց (հայր) և բժիշկ Ջանումեանց, իսկ երկուսին իդէալացրել է՝ օրիորդ Բէրոյեանցին դէպի լաւը, Բարսեղ Աթոյեանցին դէպի վատը:

Գուլեանց և Սիմէօն Աթոյեանց մեզ վաղուց ծանօթ անձնաւորութիւններ են. նրանց հետ մեզ ծանօթացրել է արդէն Սունդուկեանց իր պիէսաների մէջ: Գուլեանց մի Թիֆլիսեցի հարուստ վաճառական է, հին սերնդի մարդ է, միայն փոքր ինչ աւելի բարեսիրտ, քան թէ Սունդուկեանցի հին սերնդի տիպերը: Բայց նոյն շահասիրութիւն, նոյն արհամարհանք դէպի ամեն իդէալական բան, որ շահ չէ տալիս, նոյն կամայականութիւն, նոյն բռնաւորութիւն, նոյն խօսքերը գրեթէ. «Եթէ ես քեզ տալիս եմ Աթոյեանցի հետ պսակվել, ասում է նա իր աղջկան, այդ այն պատճառով է որ քո երջանկութիւնն եմ ուզում, ես գիտեմ որ Ջանումեանցի հետ դու բաղդաւոր չես լինիլ» և այլն: Նոյն խորամանկ և փողի գործի մէջ շատ ըմբռնող բնաւորութիւն. Գուլեանց խոկոյն հասկանում է թէ ինչ նպատակով Աթոյեանց, որ տարիներով չի եկել իր տանը, այժմ, երբ որդին վերադարձել է համալսարանից, վիզիտով է գալիս Գուլեանցի տունը: Այդ դաշնակութիւններն են որ ստիպում են նրան ակնարկել Աթոյեանցին, որ գործերը վ ա տ ե ն գ ն ո ւ մ, առևտուր չը կայ և այլն....

Աթոյեանց տէրութեան պաշտօնեայ է եղել, դարձել է ս տ ա տ ս կ ի ս օ վ ե տ ն ի կ, յետ է գցել փողեր և այժմ հրաժարական տուած, թոշակ է ստանում և տուն էլ է շինել իր համար, որ ինքն համեստութեամբ իր խ ր ճ ի թ ն է անուանում: Նրա կեանքի միակ նպատակն է այժմ պսակել իր որդուն Գուլեանցի հարուստ աղջկայ հետ:

Սօֆիա և Ջանումեանց նոր տիպեր են մեր բեմի վրա: Նրանք արդիւնք են հասարակական նոր հոսանքի, որ յայտնվել է շատ շատ մի տաս տարի սրանից առաջ: Կովկասեան օտարացած հայ ինտելիգենցիան սկսեց յիշել թէ ինքն հայ է, սկսեց ուսումնասիրել իր մայրենի լեզուն, հոգալ դպրոցների վրա, հրատարակել լրագիրներ ու գրքեր, վերջապէս նորից հաստատեց վաղուց խզված բարոյական կապերը Թիւրքիայի համարինների հետ:

Մի քանի անհատների մէջ, անկասկած, այդ ձգտումները անկեղծ են, բայց նոյն շրջանի մեծամասնութեան մէջ հայասիրութիւնը ունի շահասիրական, փորձնական նպատակ: Շատերի համար հայասիրութիւնը մօդա էր, շատերը հայ օրիորդներից գտնում էին հայասէր, որովհետև այդպիսով աւելի հեշտ կարող էին գրաւել այն երիտասարդին, որի մէջ զարթնել է ազգասիրական զգացմունքը, երիտասարդներից շատերն էլ օգուտ քաղելով ընդհանուր հոսանքից, իրանց ձևացնում էին ազգասէր, ազգի վրա հոգացող, ազգի ցաւերի վրա գլուխ դնող. Նրանք երևում էին հերոս մի հարուստ օրիորդի աչքում, որ ի բնէ պահանջ էր զգում դէպի իդէալականը, բայց չը գիտէր ինչպէս բաւականացնել իր այդ պահանջը.... Վերջը երկուսն էլ օգտվում էին. հարուստ աղջիկը, գուցէ և տգեղ, պսակվում էր մի աղքատ երիտասարդի հետ, իսկ սա իր կողմից ստանում էր լաւ բաժինք:

Ես չեմ ուզում քար գցել ոչ Սօֆիայի, ոչ էլ բժիշկ Ջանումեանցի վրա. ես ընդունում եմ որ երկուսն էլ անկեղծ են, միայն հաւատացած եմ որ երկուսն էլ իրանք իրանց խաբում են. Սօֆիա հաւատացած է որ սիրում է Ջանումեանցին նրա գաղափարների համար, բայց չէ կամենում խոստովանվել, որ ոչ այնքան զարգացած է որ կարողանայ հասկանալ նրա գաղափարները, ոչ էլ այնքան բարոյական ոյժ ունի, որ իրագործի կեանքի մէջ այդ գաղափարները: Ջանումեանցն էլ ինքն իրան խաբում է, ինքն իրան և Վարդուհուն հաւատացնելով որ Սօֆիան մի այնպիսի աղջիկ է, որին ափսոս կը լինէր մարդու տալ մի ադվօկատ Աթոյեանցին. նա ինքն իրան խաբում է, ինքն իրան հաւատացնելով որ սիրում է Սօֆիային, որովհետև նա հայացել է, որովհետև նա իր բարձր իդէալների գաղափարակից է. «Մենք երկու տարվայ ընթացքում նրան պատրաստել ենք մեր գաղափարների համար, միթէ նա պիտի կորչի գործի համար, պսակվելով Աթոյեանցի հետ» ասում է մօտաւորապէս Ջանումեանց օր. Բէրոյեանցին: Այդ ճշմարիտ է, երկու տարի շարունակ նա պատրաստում էր Սօֆիային, բայց արդեօք գործի համար, թէ իր համար՝ բաժինք ձեռք բերելու նպատակով,—ահա մի զգացմունք, որ նոյն իսկ իրան Ջանումեանցի համար պարզ չէ: Նա աշխատում է անկեղծ լինել, նա ինքն հաւատացած է որ անկեղծ է, նա ինքն իրան խաբում է: Եթէ նա պատրաստել է Սօֆիային, նա նոյնպէս աւելի լաւ պատրաստել է Վարդուհուն ազգին ծառայելու համար. սա ամեն կողմից՝ և գեղեցկութեամբ և աշխատասիրութեամբ և անձնուիրութեամբ և եռանդով և մտաւոր զարգացումով բարձր է Սօֆիայից: Բայց ինչի Վարդուհուն ափսոս չէ թողնել կորչելու, իսկ Սօֆիային թողնելը ափսոս է,—որովհետև նա չաղ կտոր է, պ. Ջանումեանց, որովհետև նա 50 հազար րուբլ բաժինք ունի և դուք այդ չէք կամենում ձեզ խոստովանել....

Այժմ անցնում եմ վերջին երկու տիպերին, օրիորդ Բէրոյեանցին և ադվօկատ Աթոյեանցին, որոնցից առաջինի վրա ես ասեցի թէ իդէալացրած է դէպի լաւը, իսկ երկրորդը դէպի վատը:

Ես ասեցի որ դա յատուկ է ռօմանտիկական շկօլային իդէալացնել տիպերը, բայց և ըէալական դպրոցը կարող է իդէալացնել տիպերը, միայն այն պայմանով, որ այդ իդէալացումը լինի հ ա ւ ա ն ա կ ա ն, լինի հնարաւոր, եթէ ոչ այս րոպէիս, գոնէ մօտիկ ապագայում: Կարելի է ցոյց տալ այնպիսի տիպեր, որոնք թէև չը կան մի հասարակութեան մէջ, բայց որոնց գոյութիւնը ցանկալի է այդ հասարակութեան մէջ,—բայց այնու ամենայնիւ որոնք ունենային պատճառական կապ այն իրական շրջանի հետ, որոնցից նրանց դուրս է բերում հեղինակը: Եթէ հեղինակը մեզ ցոյց տար մի հայ երիտասարդ, որ դոկտոր է մի գերմանական համալսարանի, որ վերադառնալով Թիֆլիս, պրօպագանդա է անում հիմնել Թիֆլիսում մի համալսարան և խմբել իր չորս կողմ հայ պրօֆեսորներին, այդ կը լինէր մի իդէալական տիպ, բայց հեղինակի կողմից չէր լինի մի հոգեբանական թռիչք, անմտութիւն, մի անհնարին բան, քանի որ Եւրոպայի և Ռուսաստանի գլխաւոր համալսարաններ-